

Institutions divines, livre 1

Lactance

Textes de la séance 2

L'unicité divine [I, III, 17-21]

[17] Non vident qui deos multos esse credunt fieri posse ut aliquid diversum velint, ex qua re **disceptatio** inter eos et certamen oriatur : sicut Homerus bellantes inter se deos finxit, cum alii Troiam capi vellent, alii repugnarent. [18] Unius igitur **arbitrio** mundum regi necesse est. Nisi enim singularum partium potestas ad unam providentiam referatur, non poterit summa ipsa **constare**, uno quoque nihil curante amplius quam quod ad eum proprie pertinet, sicut ne res quidem militaris nisi unum habeat ducem atque rectorem. [19] Quodsi in uno exercitu tot fuerint imperatores quot legiones, quot cohortes, quot **cunei**, quot alae, primum nec instrui poterit acies uno quoque periculum **recusante**, nec regi facile aut **temperari**, quod suis propriis consiliis utantur omnes, quorum diversitates plus noceant quam prosint : sic in hoc rerum naturae imperio nisi unus fuerit ad quem totius summae cura referatur, universa **solventur** et corruent.

[20] Dicere autem multorum arbitrio regi mundum, tale est quale si quis affirmet in uno corpore multas esse mentes, quoniam multa et varia sunt ministeria membrorum ; ut singulos corporis sensus singulae mentes regere credantur, item multi **affectus**, quibus commoveri solemus vel ad iram, vel ad cupiditatem, vel ad laetitiam, vel ad metum, vel ad miserationem, ut in his omnibus totidem mentes putentur **operari**. Quod si quis profecto dicat, ne ipsam quidem, quae una est, habere videatur. [21] Quod si in uno corpore tantarum rerum gubernationem mens una possidet et universis simul **intenta** est, cur aliquis existimet mundum non posse ab uno regi, a pluribus posse ?

Le Ciel, la Terre et Saturne [I, XI, 50-65]

[50] Veniamus nunc ad **eius** patrem, qui ante regnavit, et qui fortasse plus habebat in se, quod ex coitu tantorum elementorum genitus esse dicatur. Videamus quid in eo fuerit deo dignum. In primis illud quod aureum saeculum narratur habuisse, quod iustitia sub eo fuerit in terra. [51] Teneo aliquid in hoc, quod in eius filio non fuit. Quid enim tam conveniens deo quam iustum **regimen** ac pium saeculum ? [52] Sed cum **eadem ratione** natum esse cogito, non possum putare Deum summum quo videam esse aliquid antiquius, caelum scilicet atque terram. At ego deum quaero ultra quem nihil sit omnino, qui fons et origo sit rerum. Hic sit necesse est qui caelum ipsum condidit terramque fundavit. [53] Saturnus autem si ex his natus est, ut putatur, quemadmodum potest Deus esse principalis qui aliis **ortum** suum debet ? aut quis praefuit mundo priusquam Saturnus gigneretur ? [54] Sed hoc poeticum est, ut dicebam paulo ante, **figmentum**. Nec enim fieri poterat ut elementa insensibilia tantoque intervallo separata in unum coirent ac filium procrearent aut is qui natus esset non potissimum genitoribus similis existeret, sed eam formam gereret quam parentes sui non habebant.

[55] Quaeramus ergo quid veritatis sub hac figura lateat. **Minucius Felix** in eo libro qui **Octavius** inscribitur, sic argumentatus est : "Saturnum, cum fugatus esset a filio in Italiamque venisset, Caeli filium dictum, quod soleamus eos quorum virtutem miremur aut qui repentino advenerint de caelo cecidisse dicere, Terrae autem, quod ignotis parentibus natos "Terrae filios" nominemus." [56] Sunt haec quidem similia veri, non tamen vera, quia constat etiam tunc cum regnaret ita esse habitum. [57] Potuit sic argumentari, Saturnum, cum potentissimus rex esset, ad retinendam parentum suorum memoriam, nomina eorum caelo terraeque **indidisse**, cum haec prius aliis vocabulis appellarentur : qua ratione et montibus et fluminibus nomina scimus imposita. [58] Neque enim, cum dicunt poetae de progenie **Atlantis** aut **Inachi** fluminis, id potissimum dicunt homines ex rebus sensu carentibus potuisse generari, sed eos utique significant qui nati sunt ex his hominibus qui vel vivi vel mortui nomina montibus aut fluminibus indiderunt. [59] Nam id apud veteres maximeque Graecos fuit usitatum. Sic maria eorum traxisse nomina accepimus qui deciderant in ea ut **Aegeum**, **Icarium**, **Hellesponticum**, et in Latio **Aventinus** vocabulum monti dedit in quo sepultus est, **Tiberinus** vel Tiberis amni in quo mersus est. [60] Non ergo mirandum si nomina eorum caelo terraeque attributa essent qui reges genuerant potentissimos. [61] Apparet ergo non ex caelo natum esse, quod fieri non potest, sed ex eo homine, cui nomen Urano fuit.

[62] [...] Qui quomodo potuerit argumentari, ostendi. Nunc dicam quomodo, ubi, a quo sit hoc factum : non enim Saturnus hoc, sed Iuppiter fecit. [63] In *Sacra Historia* sic Ennius tradit : "Deinde Pan eum deducit in montem, qui vocatur Caeli Stella. Postquam eo ascendit, contemplatus est late terras ibique eo in monte aram creat Caelo, primusque in ea ara Iupiter sacrificavit. In eo loco suspexit in caelum quod nunc nos nominamus, eique quod supra mundum erat, quod aether vocabatur, de sui avi nomine Caelum nomen indidit, idque Iuppiter quod aether vocatur placans primus Caelum nominavit eamque hostiam quam ibi sacrificavit totam **adolevit**." Nec hic tantum sacrificasse Iuppiter invenitur. [64] **Caesar** quoque in *Arato* refert **Aglaosthenem** dicere, "Iovem cum ex insula Naxo adversus Titanas proficisceretur et sacrificium faceret in litore, aquilam ei in auspiciu advolasse, quam victor bono **omine** acceptam **tutelae** suae **subiugarit**." [65] *Sacra vero Historia* etiam "ante consedissee illi aquilam in capite atque ei regnum **portendisse**" testatur. Cui ergo sacrificare Iuppiter potuit nisi Caelo avo ?

L'aigle de Jupiter enlève Ganymède (mosaïque de Sousse/musée du Bardo/Tunisie)

Saturne le châtreur [I, XII, 1-10]

[1] Quoniam revelavimus mysteria poetarum ac Saturni parentes invenimus, ad virtutes eius et facta redeamus. "Iustus in regno fuit". [2] Primum ex hoc ipso iam Deus non "est" quod "fuit" ; deinde, quod ne "iustus" quidem fuit, sed impius, non modo in filios, quos necavit, verum etiam in patrem, cuius dicitur abscidisse **genitalia**, quod forsitan vere acciderit. [3] Sed homines respectu elementi quod dicitur caelum totam fabulam **explodunt** tamquam ineptissime fictam, quam tamen Stoici, ut solent, ad rationem physicam conantur traducere. Quorum sententiam Cicero, *De Natura Deorum* disserens, posuit : [4] "Caelestem, inquit, altissimam aetheriamque naturam, id est igneam, quae per sese omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis, quae coniunctione alterius egeret ad procreandum."

Quae ratio in Vestam potuit convenire, si mas diceretur. [5] Idcirco enim virginem putant **Vestam**, quia ignis inviolabile sit elementum nihilque nasci possit ex eo, quippe qui omnia quae **arripuerit** absumat. [6] Ovidius in *Fastis* :

Nec tu aliud Vestam quam vivam intellege flammam,
Nataque de flamma corpora nulla vides.
Iure igitur virgo est, quae semina nulla remittit,
Nec capit, et comites virginitatis amat.

[7] Vulcano quoque id potuit adscribi, qui deus putatur ignis, et tamen eum poetae non **absciderunt**. Potuit et Soli, in quo est natura et causa **gignentium**. Nam sine Solis igneo calore neque nasci quidquam neque augeri potest, ut nulli alii elemento magis opus sit genitalibus quam calori, cuius **fotu** concipiuntur, nascuntur, sustentantur omnia. [8] Postremo etiamsi ita sit ut volunt, **qui** magis abscissum esse Caelum putemus quam omnino sine genitalibus natum ? Nam si per se gignit, non indigebat utique genitalibus, cum Saturnum ipsum procrearet : si vero habuit et a filio abscissa sunt, **ortus** rerum et natura omnis interisset.

[9] Quid quod ipsi Saturno non divinum modo sensum, sed humanum quoque adimunt, cum affirmant "eum esse Saturnum, qui cursum et conversionem spatiorum et temporum continet eumque Graece id ipsum nomen habere. Κρόνος enim dicitur, qui est idem χρόνος, id est spatium temporis ; Saturnus autem est appellatus, quod saturatur annis."

[10] Haec **Ciceronis verba** sunt exponentis sententiam stoicorum. Quae quam vana sit, cuivis intellegere promptissimum est. Si enim Saturnus Caeli est filius, quomodo potuit aut tempus a Caelo gigni aut Caelum a tempore abscidi aut postea tempus imperio spoliari a filio Iove ? Aut quomodo Iupiter natus est ex tempore ? Aut quibus annis saturari possit aeternitas, cui nullus est finis ?